

2. ספירלה משפחתית

בטיפול פרטני

לעתים הלא-ידוע המשפחתי נגיש מאוד למטפל אינטואיטיבית, אולם על פי רוב יש צורך בעבודה משותפת עם המטופלים כדי לחלץ אותו. נדגים כאן טכניקה אחת לחילוץ הלא-ידוע – הספירלה המשפחתית – וכיצד חילוץ זה מוביל לטרנספורמציה מיטיבה.¹⁸

התהליך הטיפולי מתחיל בשאלה בסיסית: מה קורה למטופל בתוך יחסי המשפחה? שאלה זו מנסה להאיר את הכאב הנפשי המתלווה אל המטופל כמו צל. המטפל מתמקד בקשרים המשפחתיים הממשיים בין שני בני משפחה ויותר, ולא רק בנקודת ראות אחת, וזאת בשונה משאלות המובילות אל הלא-מודע האישי.

הספירלה המשפחתית מפגישה בין נקודות המבט והנרטיבים של בני המשפחה. מפגש זה נוצר הן במרחב הפנים-נפשי של המטופל¹⁹ והן בחדר, במרחב בין-אישי, כאשר בני המשפחה נוכחים בפועל. כאשר שאר בני המשפחה אינם משתתפים בטיפול, הם יכולים להיות מונכחים בחדר, בעבודה משותפת של המטופל המספר, והמטפל המסייע לייצר את נקודות

---

18 נדגיש כי הספירלה המשפחתית תתקיים בד בבד עם תהליכי טיפול והתערבות אחרים. היא אינה מופיעה מיד בהכרח אלא לעתים בשלבי היכרות ואמון מבוססים יותר בין המטופל למטפל.

19 המרחב הפנים-נפשי של המטופל כולל את הייצוגים המנטליים של בני המשפחה ואת היחסים שבניהם, כפי שאנו מכירים בכל טיפול אישי.

המבט החסרות מתוך הסיפור הסובייקטיבי ומתוך ההעברה הנגדית, מתוך ההתנהגויות ומתוך המימוש בפעולה (enactment).

במרחב הביניים הנוצר בתהליך הטיפולי המטפל שומע על, ולעתים גם רואה את, בני המשפחה ואת המפגשים בין נקודות המבט שלהם. כשהמטפל מתבונן במפגש, נקודת המבט שלו שונה מעולם ההזדהויות וההשלכות ההדדיות שביחסי המשפחה. המטפל יכול להבין מה המטופלים אינם יודעים זה על זה, ומה הם אינם מבינים לגבי ההשפעות המעגליות שביניהם. כשהוא מגבש בהדרגה את ההבנה הזו, הוא יכול ליצור מרחב ביניים רגעי או מתמשך שבני המשפחה יפגשו בו בצורה מלאה יותר זה את זה.

צעד ראשון – זיהוי חומרי הלא-ידוע

מרתה נמצאת באי-הבנה מוחלטת בנוגע למה שקרה בינה לבין דלית, הבת שלה. בעיניה, הקשר ביניהן תמיד היה קשר מיטיב, עמוק, הרמוני ומספק, יותר ממה ששיערה שאפשרי.

"אין שום היגיון במה שקרה עם הבת שלי", היא אומרת. היא אינה יכולה להסביר לעצמה מדוע דלית בחרה לחיות באוסטרליה, בקצה השני של העולם. כל כך יקר להגיע לשם וכל כך רחוק מהם. שום דבר בחיים לא הכין את מרתה לפרידה קיצונית כל כך. אמה הקשישה של מרתה עדיין גרה בקרבתה, והיחסים ביניהן מאופיינים במסירות אך גם בנפרדות וברחישת כבוד זו לזו. המצב עם בתה אינו מוכר לה. היא מגיעה לטיפול אחרי שדלית מודיעה לה רק בדיעבד שהתחתנה, וכאשר היא נכנסת להיריון היא משתפת את מרתה רק בתום החודש הרביעי, וגם זאת באופן לקוני, כדרך אגב.

מרתה באה לטיפול בגלל כאב הדחייה שהיא מרגישה מדלית. היא אינה יכולה להסביר לעצמה כיצד בתה האהובה כל כך, הנערצת והמוערכת בחרה להתרחק ממנה ולא לשתף אותה באירועים משמעותיים כל כך,

כנישואים והיריון. במקום שאירועים אלו ימלאו אותה בהתרגשות, שמחה וסיפוק ככל הורה היא מרגישה צער ודחייה מצדה של דלית. דלית לא רק שאינה משתפת את מרתה, אלא מעמידה אותה בפני עובדות מוגמרות. מעשיה של דלית גורמים לתדהמה ולזעזוע בעולמה של מרתה, כיוון שהם מהווים יחס בלתי סביר ולחלוטין לא מוכר לה.

השאלה שמרתה באה עמה לטיפול היא השאלה הבסיסית והגלויה של הלא-ידוע המשפחתי בין האם לבת. מרתה אינה יכולה להבין: כיצד דלית אינה רואה את הכאב שהיא גורמת לה? האם היא יכולה להיות אטומה כל כך, להתנהג כאילו אינה מכירה אותה? הרי היחסים ביניהן היו תמיד מצוינים. מה עשתה רע? איפה טעתה?

מרתה למעשה שואלת את השאלות הבסיסיות של הלא-ידוע: האם היא באמת מכירה את דלית? מה דלית מרגישה כלפיה? כיצד השפיעה היא על מה שקורה ביניהן? מה היא אינה מבינה היום על היחסים שתפסה כל השנים בטוחים ומובנים כל כך?²⁰

מרתה מבינה, כמרבית ההורים, שבתהליכי הבגרות שלה ושל דלית הפתיחות והתלות של דלית במרתה נוטות להצטמצם. אולם הפגיעה של דלית במרתה אינה מוכללת, לא רגשית ולא קוגניטיבית. מבחינתה של מרתה, משהו בתוכה נשבר בקשר שבינה לבין דלית והיא מאבדת את הטבעיות הרגילה ביחסים שביניהן. מרתה נתקלת בשינוי זר ופתאומי של בתה כלפיה. אמנם היא זו שמספרת בטיפול על הכאב, על האכזבה ועל חוסר האמון כלפי בתה. אולם מה שיוצר את הכאב הוא לא עולמה הפנימי גרידא אלא היחס בינה לבין בתה. למרות ההיסטוריה המשותפת נוצר בין שתיהן פער גדול מלהכיל. מצבי הפרה פתאומיים קיימים בכל יחס ותקשורת בין-אישיים, אך כשהם עוברים סף מסוים, היחיד החווה את השינוי אינו יכול להטמיע אותו. זה מקור הכאב שמרתה נותנת לו ביטוי גלוי במשפחה ובטיפול, ואילו דלית פועלת כמי שאין לה מושג למה היא גורמת.

20 ביחסי הורים-ילדים הורים הבאים לטיפול במצב זה נוטים אוטומטית להאשים את עצמם: מה עשיתי לא בסדר שמתייחסים אלינו בזרות אחרי המושקעות ההורית שלנו? הפן ההפוך הוא כעס וניתוק היחסים עם הילד המתנכר, אבל ללא חשבון נפש אישי ובחינה של היחסים.

כשמרתה מספרת על הצעדים החד-צדדיים שעשתה דלית, המטפלת, אוטומטית, מוצאת את עצמה מתרעמת על דלית בשל גסות הרוח שהיא מפגינה וכואבת את כאבה ואת עלבונה של מרתה. אולם אף שקל להזדהות עם כאבה של מרתה, וזהו גם המהלך הטבעי בטיפול אישי, המטפלת מנסה במודע לא להישאר אחוזה רק בנקודת מבט זו אלא לנוע לסירוגין בין האמפתיה למרתה ובין האמפתיה לדלית. את נקודת המבט של דלית היא בונה הן מתוך סיפוריה של מרתה והן מתוך התחושות העולות בה בנוכחותה של מרתה, דהיינו ההעברה הנגדית שנוצרת בה. אם נקודת המבט של דלית תוכל לקבל ביטוי בחדר, תוכל מרתה לקבל תשובה לשאלות המייסרות אותה, ואולי לתקן בהמשך את היחסים שהתקלקלו. המטפלת יוצרת בחדר מרחב ביניים, שאפשר לעבד בו את הפער שנוצר ביחסי האם והבת מתוך שמירה על השוני בין שתי נקודות המבט; היא מנסה להזדהות הן עם דלית, שנפרדת מאמה כשהיא נודדת עד קצה העולם, והן להדהד את תחושותיה של מרתה, שאינה מזדהה עם הבחירות של דלית, הכופות עליה שינוי שהיא מסרבת לקבלו. המטפלת מנסה לשמור על תנועה בין שתי נקודות המבט העיקריות המועברות אליה דרך עיניה של מרתה, מבלי ליצור ניכור ומרחק ממרתה, כדי שלא לערער אותה עוד יותר.²¹ המטפלת מתייחסת גם אל האובייקטים הפנימיים ("האם הפנימית" ו"הבת הפנימית") והתנועה בינם לבין הדמויות הממשיות. עם זאת, המטפלת מודעת לחלקיות של ההדהוד ושל הייצוג שנוצרים בתהליך הטיפולי משום שדלית אינה נוכחת בטיפול בעצמה.

המטפלת שואלת: מה מופיע פה נוסף על תהליך הפרידה הרגיל של בת מאמה? מהיכן בא הצורך של דלית לדחות את אמה ולהתנתק ממנה עד כדי כך? האם מרתה הייתה אם אידיאלית כפי שהיא מציירת את אמהותה לעצמה? ואם היא באמת ובתמים מאמינה שהיחסים היו טובים, מדוע היא מתערערת כל כך מבחירותיה של בתה כאישה בוגרת? נוסף על כך היא מתבוננת בעצמה ובודקת אילו תחושות, מחשבות, רגשות ודחפים

21 זהו אחד המצבים הקריטיים ביותר בתהליך הטיפולי, כשהאמפתיה של המטפלת מחזיקה את היחס שנוצר בין כמה נקודות מבט ואינה נבלעת באמפתיה טוטאלית של העצמי. פה גם פועלת ההערכה מעצבת של כוחות העצמי של המטופל. למשל, בקיבעונות מסוימים מהילדות ובהפרעות אישיות גבולית ונרקסיסטית-ראשונית קשה מאוד ליצור מרחב רב-ממדי (ר' Grotstein, 2000).

מתעוררים בה בנוכחות מרתה, ברגעים שונים לאורך הפגישות. חלק ממידע זה יכול לשמש מפת דרכים לעולמה הפנימי של דלית. בהשוואה לטיפול פרטני דינמי נקודת הראות של המטפלת אינה מנוכסת רק להזדהות ולאמפתיה עם המטופל היחיד שבא לטיפול. חלק מההבניות החדשות של המטפלת נוצרות לגבי המקום הרגשי והממשי של דלית, כפי שהיא מובאת לשיח הטיפולי על ידי תיאוריה של מרתה. עם זאת, המטפלת אינה נוטשת את העמדה האמפתית כלפי מרתה, גם כשהיא מציגה בפניה את נקודת המבט של דלית ומנסה להסביר לשתייהן את התנהגויותיה.²² בדומה לדוגמה זו בכל טיפול פרטני לומד המטפל להכיר לא רק את המטופל אלא גם את הדמויות המשמעותיות בחייו. לעתים הוא מצליח לראות אותן (לפחות חלקית) מבעד להשלכותיו של המטופל, וזאת דרך התנהגויותיהן בפועל, וכן דרך החוויה שלו עצמו עם המטופל. תחילה במקרים רבים יהיה פער בין המטפל למטופל מבחינת הייצוג הפנימי של דמות משמעותית שהמטופל מביא לטיפול. בהדרגה אותה דמות נעדרת הופכת לאובייקט משותף, כאשר בכל פעם הספירלה המשפחתית חושפת עוד היבט לגביה. המטרה הטיפולית היא לגעת ביחסים שבין המטופל לדמות האחרת, אף שהיא אינה נוכחת בטיפול בפועל.

צעד שני – חילוץ הספירלה המשפחתית

מרתה מתארת: הזוגיות שלנו נתנה לי ולגדעון כוח להתמודד עם כל מה שעבר עלינו. תמיד כשהיו חילוקי דעות בינינו, הוא הסכים אתי וביטל די מהר את דעתי או את רצונותי, גם כשהיו לזה מחירים. אני תמיד חיזקתי אותו מרגע שהרגשתי שהוא אתי, וכך הוא עמד בפני הלחצים שעמדו בפנינו.

22 זהו הבדל גדול מהפסיכותרפיה הדינמית שמבחינה בין "המציאות הפנימית" של המטופל לבין מה ששייך ל"מציאות החיצונית". בנוסף, המטפלת אינה הופכת את קולו של היחיד לקול מדומיין של הקבוצה המשפחתית כולה, כפי שלעתים נראה במודלים מסוימים בגישה המערכתית שבטיפול המשפחתי. המטפלת מחפשת את המיקום שממנו היא יכולה לשמוע הן את העצמי הייחודי של כל אחד ואחת מבני המשפחה, הן את עולמו הפנים-נפשי והן את ההוויות המשותפות שהתגבשו ביניהם כדי ליצור הבניות חדשות ומרחיבות.

המטפלת שמה לב שתחושותיה נעות בין שמחה על שמרתה זכתה לקשר טוב כל כך לבין כעס שהיא עדיין מתקשה להסביר לעצמה. משום מה היא נזכרת במריבה האחרונה עם בן זוגה, כשהטיחה בו שהוא לוקח את הוויתורים שלה כמובנים מאליהם.

הכעס שעולה בה והזיכרון האישי הבא בעקבותיו עוזרים למטפלת להבין כי הוויתור של גדעון עבור התאמתו למרתה מבטא רגשות של אהבה, של קבלה ושל הזדהות ביניהם. אולם בתוך המארג הזה של דיסוננס ושל התאמה ששלוכים זה בזה, השיח הגלוי מתייחס בעיקר להתאמה בין שניים, ואילו חוסר ההתאמה, ובאופן ספציפי הצרכים של גדעון, נהפכים לחומר של הלא-ידוע. זהו מעין איסור מוסכם בין שני ההורים שאינו נאמר בגלוי במצבי קונפליקט ואי-התאמה טבעיים. נוסף על כך מרתה אינה תוהה כיצד הילדים מפנימים את המצבים האלה. היא בטוחה שהילדים חושבים שזו דוגמה להרמוניה נפלאה.

לפני המטפלת נפתחת השאלה: מה כל ילד הפנים מהזוגיות במשפחה הזו? האם גם הילדים תרגמו את מה שראו בין הוריהם כיחסים אידיאליים? האם הכעס שעלה בה לנוכח תיאור הזוגיות מייצג משהו ממה שחש גדעון או ממה שחשה דלית (או אחיה) בעומדם מול הצרכים והרצונות של מרתה? היא מתחילה להאזין לנרטיב שהיה שולי עד כה, נרטיב הביטול העצמי של האב ש"התמקם" בלא-ידוע המשפחתי. נוסף על כך המטפלת בודקת, בינה לבין עצמה, את תגובותיה ואת השלכותיה שלה, המוכרות לה מהדרכות בעבר ומטיפול אנליטי שהתנסתה בו. גם פה היא בוררת מה שייך לה בלבד, ומה מרחיב את התחושות שעולות בה לגבי דלית ומרתה, פעם כבת בוגרת ופעם כאם מבוגרת.

הלא-ידוע במשפחה זו אוסף לתוכו בשגרה את אי-ההתאמות בין בני המשפחה, אשר מטושטשות כמעט מיד; את הדפוס כניעה-או-כפייה, שאינו מקבל הכרה אלא נחוזה כהרמוניה, כהתאמה וכאהבה וכן את התוקפנות הבין-אישית הסמויה בדפוס יחסים כזה. במשך שנים ארוכות הכחשות אלה שירתו את המשפחה ואת תפקודה. אולם כאשר דלית מגיעה לבגרות, הצורך שלה להתוות את חייה בעצמה מגלה את אי-ההתאמה עם חומרי הלא-ידוע המשפחתי ומטלטל את האיזון המשפחתי.

חומרי הלא-ידוע המשפחתי אינם מקובעים כאובייקטים מוקדמים של העבר שאינם ניתנים לשינוי. להפך בגלל קיומם במרחב שאינו שייך לאף אחד באופן מלא, חומרי הלא-ידוע נזילים להשפעות ולשינויים גם בהווה. ההבחנה בחומרי הלא-ידוע המשפחתי נוצרת מתוך סבל, מתוך עיוות ומתוך קרעים ביחסים שמישהו מבני המשפחה חייב לתת להם ביטוי או ייצוג. ייתכן שההגנות האישיות של כל אחד מבני המשפחה יגרמו להם להתעלם, לרוקן את היחסים מהמשקעים האלה. אולם ביחסי המשפחה נוצרים עומסים שאינם נעלמים אלא אם כן הקשרים מתפרקים. בדוגמה שלפנינו מופיעים עקבות הזיכרון ועומסיה של החוויה שלא הודחקה בדיאדה של מרתה ודלית.

המטפלת בונה לעצמה השערות עבודה: דלית, למעשה, לא הפנימה דרכים לפתרון של אי-התאמות מלבד כניעה או כפייה. כשהיא מבינה, אינטואיטיבית, שבחירותיה לא יהיו מקובלות על אמה, היא בוחרת באופן לא מודע בדרך של כפייה (כלומר היא כופה על מרתה את התנהגויותיה ללא התייעצות או דיאלוג) כדי שלא תצטרך להיכנע בדומה לאביה.

מרתה מתארת קשר הדוק וקרוב בינה לבין דלית:
 דלית גדלה כילדת פלא, מיוחדת ומלאה כישרונות. היא הגשימה את כל חלומותי. היא הייתה ילדה נבחרת מבין ילדי האחרים והיה בינינו קשר של הערצה ושל הערכה מצדי, שרק הלך וגבר עם ההתבגרות שלה. כשדלית הייתה בת פחות משלוש נולד אחיה השני כפג, וזמן לא רב אחר כך נולדו עוד זוג תאומים.

ביני ובין גדעון, בן זוגי, תמיד הייתה אהבה גדולה. רצינו כמה ילדים והרגשנו שאחרי דלית אנחנו רוצים עוד ילדים נהדרים כמוה. באמת אהבנו מאוד אחד את השנייה וזה נשאר כל כך חזק אצלנו, עד היום.

בני השני, יריב, נולד פג וסבל מפגיעות גופנית ובעיות ויסות קשות שדרשו טיפול תובעני ביותר. אני לא הבנתי מה "נפל" עלינו ולא יכולתי בכלל להתמודד עם זה. גדעון לקח על עצמו את כל גידולו ואני ניסיתי להתמסר לדלית. אחר כך נולדו

התאומים. בהמשך, שנינו כהורים ניסינו רק לשרוד יום ועוד יום כי היינו שנינו מותשים, ולא תמיד הצלחנו להסתדר עם הכול. מטפלת: את חושבת היום, במבט לאחור, שאולי יש קשר בין יחסייך עם דלית בילדות שלה לבין הקשר עם דלית היום? מרתה: אולי, אבל לא נראה לי. כי היינו קשורים מאוד, כולנו. אני המשכתי להיות אתה ועם התאומים. זה נכון שיריב לקח המון כוחות מהמשפחה, גם מהתאומים שהיו צעירים ממנו, כמעט עד סוף שנות התיכון. אבל כל הזמן הזה היה לי קשר מיוחד ביותר עם דלית. אני לא יכולה להסביר איך אחרי מה שאני חוויתי כקשר נהדר בינינו, היא מתייחסת אליי כמו אל אדם זר. אני אפילו לא יכולה לחשוב על זה, למי מודיעים בדיעבד, "דרך אגב התחתנו אתמול בעירייה", או "אני כבר בחודש רביעי, לידיעתך". זהו, תסתדרי עם הכאב והעלבון. שתייהן נגרפות לזעזוע מחודש מהתנהגותה המכאיבה של דלית. מרתה בוכה ומדברת על התדהמה, על התחושה שהיא ממש שנואה. רק בתום הפגישה משחזרת המטפלת כי שאלתה לגבי הקשר בין היחסים בילדות ליחסים היום נהדפה בלקוניות, ללא התעמקות רגשית או ללא סקרנות אמיתית. גם היא, אולי כמו אחרים במשפחתה של מרתה, נסחפה להזדהות עם מרתה, ורק בדיעבד שמה לב שהשתקה.

אמנם מרתה מודעת חלקית לקרע הראשוני שנוצר בינה לבין דלית, אולם זו התייחסות מנקודת מבטה כאם בלבד והיא אינה מתייחסת לנקודת מבטה של דלית. מרתה מדגישה את השמחה האימהית וההשתוקקות לילד נוסף, שיידמה לדלית, אבל מכחישה כי דלית נפגעה מן העומסים שנבעו מגידולם של יריב ושל התאומים. נקודת המבט של דלית הופכת לשולית, וסבלה מוסט ללא-ידוע המשפחתי.

מרתה אינה רואה כיצד הקשר התובעני שהיה לגדעון עם יריב גרם לילדים האחרים לקבל פחות יחס אבהי מצדו. היא לא הרגישה שהוא חסר, והתחושות שלה מושלכות על המציאות הרגשית של כל בני המשפחה. מרתה וגדעון דוחקים לשוליים את נקודות המבט של דלית והתאומים. הצמצום מהווה הגנה שאינה מאפשרת לערער את ההסבר הגלוי והמקובל על מרתה.

הספירלה המשפחתית נוצרת על ידי המטפלת כשהיא נעה בין היחסים ונקודות המבט שבין מרתה, לגדעון, לדלית, יריב והתאומים רון ועמית, ונשענת כל העת גם על תחושותיה ועל נקודת המבט שלה. לפיכך, המטפלת איננה בעמדה בלעדית של דיאדת הורה-תינוק, וזו אחת הסיבות לכך שהרגרסיה של המטופלת מוגבלת בתוך מרחב הביניים שנוצר.

מרתה: יחסי האהבה שלי ושל גדעון, בינינו לבין עצמנו, הם הכי טובים שיש. בתחושה שלי אנחנו נתנו ועדיין נותנים דוגמה לילדים לקשר זוגי טוב ומיוחד. זה כל כך ברור אצלנו, שמעולם לא היה צורך לדבר על זה. בטיפול ביריב, שהיה תקופה ארוכה כל כך קשה עד בלתי נסבל, גדעון התגייס כולו למלא את מקומי, חוץ מכל מה שהיה בלאו הכי באחריותו. לא שאני לא הייתי בבית, אבל לא יכולתי להתמודד עם התלות והתובענות של יריב. פעמים רבות הוא הפחיד אותי בהתנהגותו האימפולסיבית ובעיכובים ההתפתחותיים שלו. את הפחד הזה ותחושת הכישלון שלי כאימא יכולתי להגיד רק לגדעון שלקח בשבילי גם את "המשמרת שלי".

כל השנים הגנתי על גדעון, שמרתי עליו, הבנתי אותו ותמכתי בו למשל בקריירה שלו; לא היה מצב שהוא יגיד שיש איזו נסיעה חשובה ואני אעשה פרצוף. כל פעם שהחליף מקום עבודה הוא ידע שאני מאחוריו, גם כשהתפטר פעם ולא ממש ידענו איך נצא מזה על הרגליים.

המטפלת: ומה עם הקשיים או העומסים שהיו?

מרתה: הקשיים היו בחיים, לא בזוגיות. מרגע שהכרנו בשנות העשרים שלנו ועד היום, כשאנחנו כבר בסוף שנות השישים. אין משהו שאני רוצה שהוא לא יעשה בשבילי, ללא כחל ושרק. יש בינינו כל הזמן אהבה והערכה, אבל לי יש, ותמיד היו, כל מיני דרישות, בקשות קטנות, התחשבויות, ויתורים, פשרות בקטנות של היום-יום, והוא תמיד היה שם בשבילי. גם כשלא הסכמנו על כל מיני דברים, כשהרגשתי שמהו מאיים עלי או מעליב אותי, גדעון תמיד היה כל כך נדיב ומצא את הפשרה שהתאימה לשנינו.

מטפלת: את חושבת שגם הילדים שלכם ראו את הקשר הזוגי כמודל ודוגמה?
 מרתה: אני בטוחה. ככה גידלנו אותם גם בשנים שהיה קשה.
 מטפלת: ייתכן שכמו שהילדים שונים זה מזה, אולי כל אחד ואחת מהם פירש את היחסים שלכם אחרת?
 מרתה (בחדנות, כמעט בעיונות): איך עוד אפשר היה לפרש את זה?
 המטפלת מרגישה גל קור ומבינה שהשאלה היא רטורית מבחינתה של מרתה.

המטפלת חשה שאינה יכולה לנוע בחופשיות בין נקודות המבט, בדומה לחוסר התנועה של מרתה. האיסור שנאמר במילים ובהתנגדות בתהליך הטיפולי אינו תואם את הפנטזיה של מרתה על אודות היחסים ההרמוניים. המטפלת מתבוננת בנוקשות הזו של מרתה ומבינה שאין זו בעיה של התהליך הקוגניטיבי (כ-perspective taking) אלא קושי רגשי לשלב בין תחושת הזהות של העצמי לבין הדיסוננסים שנוצרים עם בני המשפחה. קושי דומה מופיע כשמרתה חשה חרדה, ומפצלת בתוכה את ההישגים מן החולשה ומהכישלון ואת "המוצלחים" במשפחה מן ה"לא-יוצלחים".

כמו בדוגמה הזו במשפחות רבות נקודות המבט של ההורים (או של אחד מהם) מהוות מפתח ללא-ידוע המשפחתי. מה שהורה אינו מבין אינו מתבטא בנרטיב המרכזי המשפחתי או בדפוסי ההתנהגות השגורים במשפחה. כך ההורים הם ה"מתכנתים" העיקריים בהיווצרותו של לא-ידוע במשפחה מסוימת.

ביחסים שבין מרתה למטפלת מתרחש תהליך שמדגים למטפלת כיצד מופיע האיסור "לערבב" בין המצבים הקשים של המשפחה שקשורים ליריב לבין מצבי החוזק והסיפוק של מרתה מדלית ומהתאומים וכמובן עם גדעון כהורה-שותף ובן זוג. רוח אידיאלית ואופטימית "ממלאת" את החורים של הלא-ידוע המשפחתי. המטפלת מבינה כי נקודות מבט שונות אשר תופסות מקום שולי ושטוח בסיפורה של מרתה הן בעצם מרכזיות להבנת חומרי הלא-ידוע המשפחתי. כשמרתה מתארת זוגיות אידיאלית למרות

שנים של "הישרדות מיום ליום" היא אינה מתייחסת כמעט בכלל לקושי של יריב במפגש עם גידול התאומים שאחריו; היא מתעלמת מהקושי של דלית בשל העומס המשפחתי בשנים אלה, והשוני בין התאומים ויחסם לאחים הגדולים אינו מדובר. אף שחלוקת התפקידים בין מרתה לגדעון לאחר לידתו של יריב אינה מוכחשת או מודחקת, היא נותרה לא-מוכנת מבחינה רגשית אצל דלית, וחסרת משמעות עמוקה מבחינת מרתה וגדעון.

המטפלת מציעה למרתה הזדמנויות שונות בטיפול ליצירת מפגשים בין נקודות המבט השונות ביחסי המשפחה – בנוכחותה ובפרשנותה של המטפלת. ההנחה היא שמפגשים כאלה יגמישו חלק מההגנות הנוקשות של מרתה. למשל: איך דלית, יריב וכל אחד מהתאומים חוו את "השנים הקשות" של העומס המשפחתי בילדותם? איך רואה כל אחד מהילדים את גדעון? איך גדעון רואה את כל אחד מהילדים ואת הקשר של כל אחד מהילדים אֶתה?

כשהמטפלת מטמיעה את דבריה של מרתה בצירי היחסים השונים (או מקטעים מהם) נוצרת הספירלה המשפחתית. כך נקודת הראות הדומיננטית של המטופלת, שהיא הקול הדובר בטיפול, אינה מהווה מקור לפרשנות בלעדית. מרתה מעלה סיטואציות החושפות את המחשבות, את הרגשות ואת ביטויי היחסים עם גדעון, עם דלית, עם יריב ועם התאומים – גם כשאינה מזדהה עמם. היכולת לתאר את יחסיה השונים עם בני המשפחה האחרים, למרות חוסר ההזדהות שלה עם חלק מהם מוחזקת עתה בינה לבין המטפלת. המטפלת בהתערבותיה אינה מאפשרת לערפל את השונות בין בני המשפחה באמצעות פנטזיה אידיאלית. מאחר שגדעון ודלית אחוזים בפנטזיה האידיאלית של מרתה באופן נוקשה מדי, המטפלת פונה תחילה לדמויות אחרות במשפחה, פחות מאיימות ופחות מערערות על הדימוי העצמי והמשפחתי האידיאלי של מרתה. כך היא מגמישה בהדרגה את יכולותיה של מרתה לראות ולהרגיש דמויות אחרות במשפחה מנקודת מבטן שלהן, שאינה משועבדת לנרטיב שלה.

המטפלת מזדהה עם מרתה ולסירוגין זוה להזדהות עם בן משפחה אחר בלי לנטוש את מרתה. תנועה זו מחלצת את שתיהן מהמקום השיפוטי

ומאפשרת למרתה להזדהות עם המטפלת המשמשת עבורה מודל לתנועה גמישה בין נקודות מבט רגשיות. במובן מסוים נוצר תהליך מקביל בשונות שמתהווה ביחסים שבין מרתה למטפלת. מרתה כבר מסוגלת להכיל את התרחקותה של המטפלת מנקודת המבט שלה. כשהמטפלת מזדהה עם בני משפחה אחרים ומבטאת את נקודות המבט הללו, מרתה מסוגלת לעקוב אחריה רגשית, בלא שהדבר מערער את תחושת הביטחון שלה בקשר הטיפולי.

במילים אחרות, היחסים שבין דלית למרתה מערערים את האידיאל המשפחתי של מרתה, בלי שהיא יכולה לייצג או לבטא זאת. ההגנות האישיות של מרתה, כפי שבאות לידי ביטוי בנוקשות היחסית שלה, מובילות את המטפלת להציע צירי יחסים אחרים במשפחה כדי לעקוף את מקומות הכאב הישיר. כך, המטפלת מציעה להרחיב את ההבחנות ואת התחושות בין תהליכי הפרידה השונים של מרתה ושל ילדיה האחרים, ואינה מתעלמת מהתכנים הכאובים שעולים דרך ההתנסויות של יתר בני המשפחה. למשל, מרתה מתארת סצנה שמדגימה את מקומו של רון, אחד התאומים:

מרתה: הוא טוען שבבית שלנו לא ניתן לו אף פעם לדבר באופן חופשי עד גיל העשרה. הוא זוכר שתמיד כולם התפרצו לדבריו והיו חסרי סבלנות כך שהיה צריך לדבר מהר ולצעוק כדי ש"לא יתפסו לו את רשות הדיבור". עד היום הוא מרגיש שכשהוא מדבר מיד כולם מתפרצים לדבריו. מבחינתו, אף אחד מאתנו ההורים לא התערב מספיק, כאילו שהוא לא היה, ולכן הוא דיבר בחוץ ולא בפנים, בבית. בחוץ הוא הרגיש שהוא משפיע, בבית כמעט אף פעם לא.

מטפלת: ומה את חושבת על הדברים שהוא מעלה?
מרתה, בתגובה אוטומטית, מבטלת את דבריו: הוא כידוע ה"מקופח הנצחי" ולא הפסיק אף פעם להיות כזה, לא חשוב כמה שהשקענו בו.

מטפלת: מה רון אומר, בעצם?
מרתה בכעס על המטפלת: איך זה יכול להיות שיש פתאום גם לרון כל כך הרבה טענות?

מטפלת: כואב לשמוע את הטענות של כולם כשאת כל כך השקעת והשתדלת כל השנים וגם עכשיו.

מרתה: אני אוהבת אותו, אבל לא מבינה איזה בת זוג הוא בחר לאחר כל הרומנים שהיו לו. אני לא מתחברת אל הבחורה הזו, אבל הם כל כך מסורים אחד לשנייה, כמוני וכמוו גדעון. לא רק שהוא עושה כל מה שהיא רוצה, בכל חילוקי הדעות שלהם הוא מרצה אותה, והוא כל כך חלש שזה מבייש בעיניי. אבל היא, בניגוד אליי, היא לא שומרת על רון, לא מגנה עליו לא מבינה באמת מה שהוא צריך, היא יכולה להתיש אותו לגמרי. בחוליה החסרה הזאת הוא לא מבחין בכלל אבל אני כן רואה את זה. הערכים שלי לא פגעו בגדעון, לצערי לה אין ערכים כאלה.

למשל, בחתונה שלהם הוא לא אפשר לי או לגדעון לברך אותו, ואפילו לא רצה להציג את אחותי בפני המשפחה של אשתו. המשפחה של הכלה השתלטה על הכול – הם בחרו את המוזיקה, שאני לא התחברתי אליה בכלל, הם החליטו על האוכל ועל העיצוב, שהיה מזעזע.

המטפלת חושבת: כיצד רון מזדהה עם מקומו של האב-הגבר שמבטל עצמו בתוך הבית שלו, כאידיאל אישי?

מרתה ממשיכה: גדעון אופטימי כרגיל, הוא חושב שהם ימצאו את האיזון שלהם, אבל אני פסימית הרבה יותר. אני רואה איך בהדרגה רון, דרך הוויתורים לאשתו, מתנתק עוד יותר מאתנו.

היחסים שבין המטפלת למרתה הם מעין הדמיה, ולא שחזור, במרחב הטיפולי: המטפלת יכולה להרגיש משהו ממה שדלית מרגישה כשמרחב היחסים בינה לבין אמה מצטמצם, בעיקר כשאסור לה להיות נאמנה לעצמה כדי שלא לצער את מרתה או לפגוע בה. המטפלת מחפשת אפשרויות אחרות מלבד הצמצום המופיע לאורך זמן בקשר שביניהן:

מטפלת: אולי יש עוד מצבים של התבטלות במשפחה? למשל, האם ייתכן שההשאלה העצמית של גדעון עבורך, מרתה, מתוך אהבה גדולה שלו אלייך, יכלה להתפרש בשנות ההתבגרות של דלית או של רון כהתבטלות שלו בפנייך?

מרתה עונה: קשה לי מאוד לראות זאת כך. את מפרשת אותי בצורה שלא מוצאת חן בעיניי בכלל. זה אפילו פוגע בי. מטפלת: מדוע?

מרתה: מפני שעם גדעון – אני בטוחה ששמרתי עליו, תמיד אהבתי ואוהבת אותו, עשיתי הכול שלא לפגוע בו. הייתי בטוחה שהילדים לומדים מאתנו שבאהבה כזו יש ויתור שלנו זה לזו, אבל תמיד היה תגמול של האושר שבינינו. בזה היינו ועדיין אנחנו מאוד מיוחדים.

כדי שהשינוי של התהליך הטיפולי יבוא לידי ביטוי, הן בייצוגיה הפנימיים של מרתה והן בהבניות שביחסיה הבין-אישיים, המטפלת אמורה ליצור עמה מרחב ביניים. בנייתה של הספירלה המשפחתית אינה יכולה להתרחש בכפייה או בתכתיב. כאשר הספירלה המשפחתית מוצבת בחדר מצד המטפל ללא התאמה לקצב של המטופל, כלומר ללא מרחב ביניים, הרי שהתכנים נחווים כפוגעניים, כמלאכותיים, כלא מתאימים, או פשוט נשכחים בתום הפגישה או עוד לפני כן.

מטפלת: ברור לי שהיחסים שלך ושל גדעון הם מקור לאושר וכוח בשבילך. אבל אני שואלת אם יכול להיות שהילדים, שנמצאו במהלך השנים ביחסים שונים עם כל אחד מכם, תפסו את היחסים האלה אחרת ממה שאת התכוונת. מרתה: לא יודעת, אולי. בטח לא דלית, שתמיד הייתה לה ראייה כל כך בוגרת וחדה. יכול להיות שרון, עם הנטייה שלו לקחת כל דבר אל הקצה, עיוות קצת את מה שהיה. אם זה באמת ככה, אז עכשיו זה חוזר אליו כבומרנג.

ברגע מסוים מרתה יכולה לראות את עצמה ואת יחסיה עם גדעון מנקודת מבטו של רון, בלי שזה יערער או יצמצם את תחושת הזהות שלה: היא יכולה "להחזיק" בתחושה שיחסיה עם גדעון היו נהדרים, גם אם בני המשפחה אינם מזדהים אתה ורואים זאת אחרת. נקודות העיוורון של רון ביחסו אליה כאמו בשלב זה של חייו ושל חייה תובעת ממנה הבניה שונה: מרתה מרשה לעצמה להתאבל, לעתים גם

להכחיש. מה ששונה ביחסה כלפי רון, לעומת יחסיה עם דלית, הוא ההכרה שלא רק שהיא משתנה בקשר שביניהם אלא גם הוא, רון, כשהוא כבחור בוגר, משתנה כלפיה. זהו פתח שנפתח רגשית, לא רק מחשבתית, לראות אותו כנפרד ממנה ושייך אליהם. תהליך זה יאפשר לה אולי קשר שמותאם יותר לשניהם.

המטפלת חשה אף היא את הגמישות וההרחבה בקשר הטיפולי כשהיא חופשייה יותר לגעת במקומות כאובים של מרתה מלבד באכזבותיה מיריב ואף מדלית.

במשך המפגשים מתקיים דיאלוג בין המטפלת למרתה, ודרכו מתחווירת למרתה יותר ויותר נקודת ראותו האחרת של רון מבלי לחוש איום. עבור מרתה זוהי חוויה כואבת אבל כבר לא מציפה. האמון של מרתה במטפלת ובמרחב הביניים שנוצר בטיפול מאפשר לאחר מכן לחזור לשאלה שמרתה הגיעה עמה לטיפול. מטפלת: כפי שיש צדדים ביחסים שלך ושל גדעון, שרון פירש אחרת ממך, ייתכן שהיו חוויות שדלית מפרשת אחרת ממך? שלמרות הראייה הבוגרת שלה באופן כללי יש דברים שהיא ראתה כמו ילדה? למשל, איך לדעתך חוותה דלית את שנות הילדות של יריב במשפחה?

כשמרתה אינה מפרקת את ההתנסויות שכבר הצטברו בינה לבין המטפלת בהבניה של הספירלה המשפחתית, אפשר לחזור לשאלה הראשונה שמרתה נכנסה לטיפול עמה. השאלה היא האם מה שאפשרי בציר היחסים בינה לבין רון אפשרי עתה וזמין בינה לבין דלית? האם מרתה יכולה להכיל את ריבוי הפרשנויות בקונטקסט המשפחתי המורכב שלה עם ילדיה?

בהדרגה מרתה מבינה כי בזוגיות שבחרו דלית ורון מוצבות מראות רגשיות להיבטים של העצמי של כל אחד מהם שאינם ידועים למרתה. מרתה מגלה עכשיו כי הוויתור שלה על ההורות ליריב קטעה אולי בד בבד את אבהותה המסורה של גדעון לדלית, וזאת בגיל רך וללא תיקון מאוחר. מרתה מבינה באיחור כי אימהותה שלה לא יכלה להוות תחליף ליחסים שבין גדעון

לדלית. היא נאלצת להכיר בכך שחלוקת התפקידים בינה לבין גדעון, אף שהייתה הכרחית ואף נוחה יותר מבחינתם, אפשר שנחותה על ידי דלית כטראומה ראשונית ומתמשכת. אט-אט נוחתת עליה ההכרה כי אימהותה לא הייתה אידיאלית ולא יכלה להיות אידיאלית. מנקודת ראות דינמית, ייתכן שנטישתה של דלית את מרתה ואת גדעון בהווה משחזרת חלל או נטישה שחוותה היא כילדה ושמעולם לא התמלא בשנים מאוחרות יותר.

המטפלת נעה בין נקודות המבט העיקריות, הנגישות לה, דרך עיניה של מרתה. היא מפרידה בהדרגה את נקודת הראות של מרתה מזו של דלית ושל דמויות משמעותיות אחרות, ככל שמצטברים חומרים, זיכרונות, אירועים, מחשבות וציטוטים. השיח הטיפולי נע בין הייצוגים הפנימיים ליחסים הממשיים.²³ פעם מדובר בייצוגים של דלית אצל מרתה ופעם בדלית הממשית. פעם מרתה מופיעה כבת זוג של גדעון בהווה, ופעם היא נבלעת בדמות האימהית לדלית מהעבר וכדומה. כאן מקבלים חומרי הלא-ידוע מילים, דימויים והמשגות. הם משויכים לדמויות כאלה ואחרות במשפחה ומעומתים עם הנרטיבים המרכזיים של בני המשפחה. כעת, המטפלת חשה עצמה כמי ש"הולכת על ביצים" פחות ופחות. בהדרגה נפתח מרחב ביניים בטיפול לא רק לגבי רגשות הצער, הכעס והעלבון של מרתה, אלא לגבי נקודות מבט אחרות במשפחה.

כפי שאפשר לראות מהתהליך של מרתה, עם הצטברות החומרים הטיפוליים מתגבשת אצל המטפלת פרשנות המציירת תמונה מלאה יותר של יחסי המשפחה של המטופל. זוהי תמונה שיכולה להיות שונה מאוד מן התמונה הסובייקטיבית שהמטופל מביא, בעיקר מפני שהיא כוללת השערות לגבי תוכנם של חומרי הלא-ידוע ולגבי שיבוצם לצד חומרים טיפוליים גלויים יותר בהווה. התמונה המתקבלת היא דינמית ומשתנה תדיר לאור החומרים החדשים העולים בשעות הטיפוליות. חלק מהאפקט הטיפולי הוא המפגש הלא-טראומטי של המטופל עם תמונת המציאות

23 כאשר לא יתרחשו כאן בהכרח שינויים ממשיים ביחסים החיצוניים. התנועה מתרחשת במילים, בהרהור.

המתגבשת אך גם המשתנה שיש למטפל. המטפל כמו מוליך את המטופל בשבילי התמונה הזו, והמטופל מצדו מדריך את המטפל כיצד לבנות את התמונה ולשנותה. כאשר התמונה הזו נעשית ליצירה משותפת, המטופל חש את ההרחבה ואת השינויים הכרוכים בתהליך, כגון תחושה של שחרור, גמישות בהבנה שמנכיחה מציאות שלא הייתה מוכרת, קבלה והשלמה עם חלקים מהעבר וההווה ועוד. במצב זה אפשר לומר שהטיפול הגיע להישג משמעותי; בתחילת הדרך נדרש המטפל לא פעם להיות בודד ועצמאי באיסוף החומרים ובמתן המשמעות.

כעת עומדת בפני מרתה השאלה כיצד ניתן להתמודד עם התובנות האלה, כשאינה יכולה לשנות את העבר מצד אחד, אך מצד שני רוצה מאוד לשנות את ההווה שלה עם דלית (וגם עם ילדיה האחרים).

כאן המקום לומר כי בטיפול שאינו פרטני אין די לעתים בחשיפה לתוכני הספירלה המשפחתית. קצב ההבנה ועומקה הם שונים אצל בני המשפחה. במילים אחרות, הגילוי וההפנמה של נקודות מבט אחרות הם תהליך שאינו קורה באותו קצב ובאותו היקף או באותה עוצמה אצל בני המשפחה. לעתים יש צורך לעבד בטיפול את הפער בין חוסר הסבלנות של האחד ש"כבר הבין" לנקודת העיוורון של האחר. במקרים אחרים גם לאחר ההכרה של שני בני הזוג בחומרי הלא-ידוע יש בכוחם למחוק במשותף את הידיעה בגלל האיום והכאב שגלומים בה. לחזרתיות בין בני זוג ובין בני המשפחה יש כוח רב, ולכן הטיפול לא יכול לעצור כאן אלא להמשיך לצעד השלישי, שמהותו היא הפנמה עמוקה של השינוי הפנימי שמתחרה בדפוסים האוטומטיים המוכרים.

צעד שלישי – שינוי והטמעה

במסגרת החשיבה הנוכחית ננסה להתמקד בשינוי ובהטמעתו לנוכח הכוחות הנגדיים של שחזור וחזרתיות המאפיינים את יחסי המשפחה. בשלב זה אפשר ליישם טכניקות טיפול שונות ממאות השיטות השונות שהומצאו והתבססו עד כה (אליצור ומינושין, 1992). ההבניות של הספירלה

המשפחתית עלולות לסגת ולהיטמע חזרה בייצוגים המוכרים ובהתנהגויות השגורות של בני המשפחה.

למעשה, השינויים שהתרחשו בצעד השני בייצוגים הפנימיים (כלומר בשפה המנטלית, הפנים-נפשית), עוברים כעת ליחסים הממשיים ברובד הזוגי או ההורי (וכן האחאי, הרב-דורי וכדומה). המעבר ליחסים הממשיים מחייב הטמעה מחודשת של הספירלה המשפחתית, הנוטה להתפרק שוב ושוב לנוכח חוסר הביטחון ולנוכח השינוי השברירי יחסית שחווה המטופל במציאות.

למשל, התנהגויותיהם של מרתה, גדעון וילדיהם הבוגרים מוכתבות על ידי דפוסי היחסים שהתקבעו זה מכבר. בתהליך הטיפול מרתה מתארת ספונטנית את השינויים שהיא מנסה ליצור ביחסיה עם בני המשפחה. דרך פעולותיה מול האחרים אפשר לראות כי לעתים ההבניות הזמניות של הספירלה המשפחתית, שנערכות במשך השעה הטיפולית, אינן מתמוססות עם סיומה, ולעתים ההבניות נשכחות בתוכה בעת מפגש מאוים עם האחר ועם תגובותיו השגורות.

מרתה: את זוכרת שסיפרתי לך שרון יוצא למילואים ואני תמיד מודאגת כשהוא בצבא. בפעם הראשונה התקשרתי לאשתו, שנמצאת בתקופת בחינות, והצעתי לה עזרה כדי להקל עליה. אני מתביישת לומר שזה לא בא לי בטבעיות. כשאני מתבוננת על עצמי מבחוץ, זה לא קל לי, אבל יכולתי לעשות שינוי עם עצמי, ואני מרגישה הקלה. חשבתי, לאחר מעשה, שאולי הטיפול בכל זאת עובד.

הספירלה המשפחתית, שמתקיימת מייצוגים של בני המשפחה בשילוב עם ההחזקה של המטפלת בטיפול, מאפשרת למרתה להיות במגע ממשי שונה עם עצמה ועם בני המשפחה. זוהי נקודת משען רגשית המתווספת עכשיו לחייה. דווקא ההטרוגניות והשונויות בייצוגים של בני המשפחה השונים עוזרים לה למצוא ביטוי חדש לעצמה.

מרתה: אתמול בשיחת טלפון עם דלית, שהיא יזמה, תוך כדי הקיטורים הרגילים שלה היא "זרקה" משהו: שהתינוק זוחל. אני

כל כך שמחתי והיא קטעה אותי ואמרה: מה את עושה ביג דיל, הוא כבר זוחל כמעט שלושה שבועות.

אני מיד השתתקתי מכאב, שוב הקור הזה וההרחקה שלה. מטפלת: זו ההרגשה שנשארה?

מרתה: אני לא יודעת, עובדה שאחרי שהשיחה התנתקה לא הרגשתי משוחררת מדלית ולא יכולתי לשמוח עם גדעון. נשארתי די מקופלת כמו אחרי אגרוף בבטן.

מטפלת: בואי ננסה לחשוב ביחד, למה בעצם דלית לא הצליחה לשתף אותך בשמחתה?

מרתה: אולי התגובה שלי עדיין מאיימת עליה. אבל במה אני מאיימת עכשיו?

מטפלת: אולי עדיין קשה לה להרגיש משהו ביחד אתך.

המטפלת מחזירה למרתה את הספירלה המשפחתית שהתפרקה בתוכה. היא אינה מאפשרת למרתה לשמוט את דרך הראייה הזו גם לנוכח האכזבות שהיא ממשיכה לחוות עם ילדיה. אם גם מרתה תמשיך להחזיק בתוכה את הספירלה המשפחתית, קיים סיכוי כי מישהו מילדיה יזהה בהדרגה את יכולתה החדשה להיות אמפתית ומותאמת גם כשהשונות בינם גלויה וניכרת. ייתכן שבהמשך היחסים אולי מישהו מהם יחזיר לה יחס שונה.²⁴

מנקודת הראות של יחסי המשפחה, ההנכחה של נקודות המבט השונות במרחב הביניים שבטיפול – של מרתה, של גדעון, של ילדיה ושל המטפלת – מאפשרת למרתה להרחיב את יחסיה עמם. ההתנסות העקבית בפירוק ובהבניה של מצבים שונים שנוצרו בדיאדות ובמשולשים במשפחתם על ידי נקודות המבט השונות, בד בבד עם התנסות בשינויים שחלו בהן במהלך החיים מגלה למרתה חלקים בה שלא היו ידועים לה עצמה, אך היו גלויים חלקית ואף מודעים לבני המשפחה האחרים. ההיחלצות מנקודות העיוורון של חייה הבוגרים ביחסיה עם גדעון ועם הילדים, כפי שהוארו

24 אלה שינויים שאנו מכירים מתהליכים "מקבילים" בהדרכה, כשהמטפלת נמצאת בפגישת הטיפול שלאחר ההדרכה במצב שונה מזה שהיא באה להדרכה עמו. במפגש הטיפולי המטופל ירגיש בכך, גם אם באופן לא מודע. לעתים אנחנו אומרים "המטופל כמו ישב בזמן ההדרכה אתנו ואף הוא השתנה כשכא לפגישה בהמשך".

עתה באמצעות המראות הרגשיות של דלית ושל רון, מציבה לה אפשרויות התבוננות והתנסות חדשות ביחסים עמם, עם בן זוגה וכמובן עם עצמה.

יחס הדדי ושונה מתממש עתה בינה לבין המטפלת, המכניסה לשיח גם התערבויות שאינן רק מזדהות עם מרתה אלא מחצינות ומנכיחות נקודות מבט אחרות. יכולת זו של הכנסת האחר המערער לשיח הפנימי שלה מתחילה להיכנס גם ליחסיה עם ילדיה הבוגרים. יישום השינוי ביחסים הממשיים דורש מאמץ, כי האחרים אינם תמיד מודעים ונכונים לשינוי המתחולל.

חשוב לציין כי במשך כל הטיפול מתגלים עוד ועוד חומרים של הלא-ידוע המשפחתי. על חלקם אפשר לדבר בשלבים הראשונים של הטיפול, ולאחר שעובדו, לפחות חלקית, נסללת הדרך לפאזה נוספת של העלאה ושל עיבוד, כך שעיבוד הלא-ידוע אינו מסתיים. ככל שהאמון במטפל מעמיק, אפשר להגיע לשכבות אחרות ולנושאים "אסורים" או כאובים נוספים.